

Петренко О.Р. (Київ, Україна)

Архаїчні словесні жанри, що втілюють уявлення про магію мови

Досліджено архаїчні жанри словесного мистецтва, в яких утілено давні уявлення про магічну силу слова. Приділено увагу не лише творам тих жанрів, де ці уявлення яскраво віддзеркалені (напр. заклинання), а й тим жанрам, де вони простежуються опосередковано (напр. казка).

Ключові слова: жанр, заклинання, казка, архаїчні уявлення.

Исследованы архаические жанры словесного искусства, в которых воплощены древние представления о магической силе слова. Обращено внимание на произведения не только тех жанров, где указанная идея отражена явно (заклинание и т.п.), но и тех жанров, в которых эта идея присутствует в менее явном виде (например, сказка).

Ключевые слова: жанр, заклинание, сказка, архаические представления.

The article is dedicated to archaic genres of literature which embody ancient ideas about the magical power of a word. Not only those genres (e.g. incantation) where this idea is obvious but also genres (e.g. fairy tale) where this idea is implicit are investigated.

Key words: genre, fairy tale, incantation, archaic ideas.

Як підкреслює Г.В. Марченко, розгляд найдавніших фольклорних жанрів, до яких належать замовляння, заговори, заклинання, приповідки, побажання, доводить, що основою їх виникнення була головним чином віра первісної людини в магічну, чудодійну силу слова. Об'єднувальною, спільною ознакою текстів, що входять до обрядового фольклору (різних за часом виникнення і структурою, починаючи від найпростіших мовних формул і навіть окремих слів до складних поетичних форм) є:

по-перше, підпорядкування законам і логіці магічних дій,

по-друге, утворення складного акціонально-вербального тексту, ототожнення в слові реальності ритуальної дії й досягнення різноманітних практичних цілей [4, 4].

Універсальні механізми вербальної сугестії вироблялися віками й закріплювалися у відповідних жанрах текстів, причому, як відзначають дослідники, такі механізми нерідко залишаються прихованими для осіб, які використовують ці тексти у своїй практиці [10, 89].

«З найвіддаленіших часів слово як вираження духовних прагнень людини різко відокремилася від буденної розмови епічним тоном і віршованим розміром. Священне значення мови, зверненої до божества, вимагало урочистості, гармонії...» Віще слово поетів, за давніми уявленнями, мало надприродні, чародійні властивості. Молитва, замовляння – таке могутнє, сповнене непереможної сили благання, якому боги не можуть відмовити. Закляття своїми заповітними формулами може творити те саме, що творять божества [1, 485–486].

І.І. Огієнко до фольклорних жанрів, що відбивають живі дохристиянські вірування українського народу, відносить «різні пісні, особливо обрядові,

поговірки, приказки, оповідання, голосіння, казки, заговори, заклинання, колядки, щедрівки» [6, 382].

Класичним магічним жанром є такий, як «**замовляння, заговор, примовка, примва** – молитвослов магічного характеру, основою якого є віра в чудодійну силу слова як засобу впливу на вищі духовні сили», причому один із найдавніших типів замовляння – безпосереднє звертання до об'єкта, на який спрямована дія [1, 184]. Виконавець замовляння не тільки проєціює себе в його текст, але й сам починає іноді поводитись як могутній, усесильний персонаж замовляння [9, 410]. Закляття, точніше самозакляття, наявне вже в Повісті временних літ під 945 і 971 роками [6, 191]. Комунікативна стратегія зхамовляння полягає в тому, щоб той, хто здійснює його, відчув себе причетним до надприродного світу, нав'язав це іншим, уключаючи неземні сили, і якимось чудесним чином допоміг людині [5, 95]. У замовляннях магічне слово осмислюється як могутня сила, що творить світ і перетворює його. Замовляння утверджують силу слів, їхнє божественне походження, сакральний характер [9, 418]. «Ось на основі цієї стародавньої віри в силу слова й засновані всі наші закляття та замовлення», – підкреслює І.І. Огієнко [6, 190]. Він диференціює *заклинання* і *заговори*: «Заклинання – це той же заговор, але в формі приказу» [6, 195]. Дослідник також подає цінну бібліографію наукових студій над замовляннями та публікацій цих текстів [6, 190–191]. Замовляння вважають найбільш вивченою у філології групою універсальних сугестивних текстів [10, 90].

Яскраво образним є визначення **молитви**, запропоноване М.Ф. Сумцовим. «Молитва – мимовільний рух людського серця до найвищого світового начала – властива всім народам, на якому б ступені культурного розвитку вони не стояли. Освіченість народу змінює форми молитви, предмети, до яких її спрямовують, але не виключає самої молитви» [8, 129]. Показово, що молитвами іноді називають замовляння, причому таке визначення самі виконавці [9, 406]. Це, на наш погляд, свідчить про відсутність принципової різниці між замовлянням і молитвою. Замовляння виступає більш архаїчним етапом того самого жанру, який на пізнішому етапі розвитку репрезентує молитва. «Закляття часто зв'язані з молитвами або переходять у них», – пише І.І. Огієнко (митрополит Іларіон) [6, 190]. «Багато заговорів уявляють собою стародавню молитву, щоб бог змилосердився над хворим; але є й дуже давні заговори, часом прикази та страхання вищої сили» [6, 193]. Нині у слов'янських культурах замовляння асоціюється переважно з залишками язичницького світогляду (хоч у замовляннях фігурують численні персонажі християнської релігії), тоді як молитва – з християнським світобаченням. І.І. Огієнко звертає увагу на спостереження М.С.Тихонравова про те, що «багато стародавніх заговорів за християнського часу були сильно підновлені й увійшли навіть до складу сербських та російських требників як молитви» [6, 198].

Ще одним сакральним жанром виступає **присяга**, що певною мірою збереглася до нашого часу у найвищих державних посадовців і

військових. «Присяга – це самозакляття, відоме з дуже давнього часу: людина врочисто й при свідках сама кличе на себе нещастя, коли не виконає обіцяного», давні варіанти присяги – *рота, божба* [6, 195].

До надзвичайно архаїчних жанрів слід віднести «**закликання, заклички** – короткі віршовані примовляння-заклинання, адресовані явищам природи, порам року, персоніфікованим святкам (Коляди), природним тваринам, птахам і т.ін.». За допомогою закличок можна збити зі шляху птахів у польоті й завернути їх у коло (*Коришун, коришун, колесом, Твої діти за лісом Прив'язані поясом*), прояснити погоду (*Колода, колода, чи буде завтра погода, гу!*), зупинити дощ (*Не йди, не йди, дощику, Зварю тобі борщику... Радуга-дуга, не давай дощу...*) [1, 182]. Про замовляння природних стихій пише й І.І.Огієнко. «Бувають закляття й на силу природи: щоб морозу не було, щоб сонце світило, щоб дощ ішов» [6, 192]. Заклинання пов'язане з обрядом, зокрема з певним рухом, жестом. «При заклятті слово мусить бути зв'язане з певним рухом руки, ноги, голови, мімікою й т.ін.» [6, 193], що яскраво свідчить про збереження первісного фолклорного синкретизму і включення в нього мови (про що писали О.М. Веселовський, М.Я. Марр). «Заговор тоді тільки буде дійсний, коли він належно проказаний, цебто в належній формі, в належний час і з належним обрядом виконаний. Вони найдійсніші, коли робляться рано вранці, ще до сходу сонця, а заговор проказувати треба, обернувшись лицем на схід, бо сонце на сході наймилостивіше» [6, 193]. Таким чином, давня людина, носій міфологічної язичницької свідомості, уявляє слово включеним у природу, невіддільним від світу людей, тварин, рослин, природних стихій. Таке уявлення знаходимо, зокрема, й у давньоіндійських віруваннях (образ богині мови *Вач* та її зв'язки з іншими божествами й роль у творенні Всесвіту).

До сакральних словесних жанрів слід віднести й календарно-обрядову поезію, як-от колядки, щедрівки, веснянки тощо. «У цих ритуальних піснях говориться про те, що конче має сповнитися, бо в них закодована народна магія заклять», – пише В. Войтович про колядки і щедрівки [1, 605]. «У тисячах колядок відбилися стародавня історія, міфологія та соціальний устрій Києва і Русі» [2, 63]. Магічними текстами є й веснянки – «закликання весни, щоб скоріше прийшла, що супроводиться магічними діями та танками» [6, 282].

Глибоку архаїку, зокрема космогонічні уявлення, містять **колядки**, які ще у 1877 р. М.П. Драгоманов, говорячи про 3-й том «Матеріалів» П.П. Чубинського, називав «Ведами південноруськими» [1, 242]. І.І. Огієнко вживає показове визначення «космогонічні колядки» [6, 40].

Прагнення до магічного впливу словом (та його музичним супроводом) на природу відобразилось і в **билинах**. Так, Е.В.Померанцева підтримує думку Р.С. Липець про те, що гра билинного Садка на гуслах пов'язана з обрядами, що мали на меті дістати сприяння водного господаря, і порівнюють цей мотив зі звичаєм поморок співати на морі [3, 744; 7, 57].

Подібний вплив нерідко приписували й **казкам**. Так, казкарі Білмор'я вважали, що ритм билин діяв і на повітряну стихію, і навіть на літак [7, 57].

Нарешті, й **загадки** відбивають стародавні вірування [6, 383], вони нерідко пов'язані з ініціаційними та шлюбними випробуваннями.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що значна кількість давніх фольклорних жанрів містить риси сакрального тексту. Причину слід убачати в тому, що в епоху магіко-міфологічного мислення і словесні твори, і інші (твори образотворчого мистецтва, архітектури тощо) були органічно включені в сакральні уявлення про всесвіт, являли собою невіддільний компонент таких уявлень. Сказане стосується й таких жанрів, у яких магічна функція не є очевидною й потребує більш детального дослідження, – билин, казок, приказок (на відміну, скажімо, від молитов, замовлянь і подібн., де магічна функція досить очевидна).

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Войтович В.* Українська міфологія. – К., 2002. – 664 с.;
2. *Знойко О.П.* Міфи Київської землі та події стародавні. – К., 1989;
3. *Линец Р.С.* Местные мотивы в былине о Садко у М.С.Крюковой и других сказителей // Былины М.С.Крюковой. – М., 1941. – Т. II;
4. *Марченко Г.В.* Обрядові побажання: структура і семантика тексту / Ганна Валеріївна Марченко: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 19 с.;
5. *Мечковская Н.Б.* Язык и религия: Лекции по филологии и истории религии. – М., 1998. – 352 с.;
6. *Огієнко І.І.* (Митрополит Іларіон). Дохристиянський вірування українського народу. – К., 1992;
7. *Померанцева Э.В.* Мифологические персонажи в русском фольклоре. – М., 1975. – 194 с.;
8. *Сумцов Н.Ф.* Символика славянских обрядов: Избранные труды. – М., 1996. – 296 с.;
9. *Топорков А.Л.* «Добрые словеса» в русских заговорах XVII в. // Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура; In memoriam. – СПб., 2003. – С. 403–418;
10. *Черепанова И.Ю.* Дом колдуньи: Язык творческого Бессознательного. – М., 2007. – 400 с.

Петровська Л.Є. (Київ, Україна)

“Поцілунок” у вербальному і невербальному текстах: семантичні аспекти (на матеріалі болгарської мови)

Статтю присвячено аналізу особливостей семантики поцілунок як одного з елементів системи невербальних засобів болгарського етикету, а також специфіки його мовної номінації. Поцілунок розглядається у взаємозв'язку фізіологічних чинників і деяких соціокультурних контекстів. Аналіз здійснено із залученням мовного матеріалу болгарської мови, а саме лексичних і фразеологічних одиниць.

Ключові слова: етикет, невербальні засоби спілкування, тактильні кіними, фразеологічні одиниці.

Статья посвящена анализу особенностей семантики поцелуя как одного из элементов системы невербальных средств болгарского этикета, а также специфики его языковой номинации. Поцелуй рассматривается во взаимосвязи физиологических факторов и некоторых социокультурных контекстов. Анализ совершен с привлечением языкового материала болгарского языка, а именно лексических и фразеологических единиц.